

158. évfolyam (2024) | 1. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyai Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
158. évfolyam (2024) 1. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Orosz István, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János,
Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Horváth-Papp Zita

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötetzet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039-8098

TARTALOMJEGYZÉK

TRANSZNACIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS FOLYAMATOK A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

<i>Tomka Béla</i> : Kapcsolódások. Az összehasonlítástól a globális történelemig (Bevezető)	5
<i>Bencsik Péter</i> : A nemzetközi migráció és Magyarország a globalizáció 19. századi hulláma idején	15
<i>Koloh Gábor</i> : A paraszt terei. A térérzékelés változása a 19–20. századi Magyarországon	43
<i>Baráth Katalin</i> : A tömegkultúra globális műfajainak meghonosodása Magyarországon a 20. század elején (Periodizációs vázlat)	69
<i>Simonkay Márton</i> : Vízerőművek és környezetvédő mozgalmak. Adalékok az 1980-as évek osztrák–magyar kapcsolataihoz	95

TANULMÁNYOK

<i>Tóth Endre</i> : Imre herceg haláláról. Milyen hír érkezett 1031 őszén Hildesheimbe? ...	111
<i>Fóti Miklós</i> : Két végvidék szolgálatában. Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje	145
<i>Somogyi László</i> : Az aszódi koncentrációs telep működése (1914–1917)	165

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Neil Price</i> : Die wahre Geschichte der Wikinger (<i>Tringli István</i>)	181
<i>Samu Nagy Dániel</i> : A háttérember. Csengery Antal politikai és közéleti pályája (<i>Cieger András</i>)	184
<i>Füzi Izabella</i> : A vurstlitól a moziig. A magyar vizuális tömegkultúra kibontakozása (1896–1914) (<i>Tamás Ágnes</i>)	186
Mitrovits Miklós (szerk.): Lengyelkérdés Magyarországon az első világháborúban (<i>Anka László</i>)	189

Riba András László: Hatalomtechnika a pártállam végóráiban (1987–1989) (<i>Jeszenszky Géza</i>)	192
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	197

Bencsik Péter

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ ÉS MAGYARORSZÁG A GLOBALIZÁCIÓ 19. SZÁZADI HULLÁMA IDEJÉN*

Bár a globalizáció számos módon meghatározható, a definíciók egyik közös eleme a tőke, az áruk, az eszmék és az emberek világrészek közötti áramlásának felgyorsulása.¹ A migráció erősödése tehát egyike a globalizáció megnyilvánulásainak. A legtöbb történelmi jelenséghez hasonlóan a globalizáció sem egyenes vonalban fejlődik, hanem inkább hullámokban halad. Az első globalizációs hullám – ha eltekintünk a globalizáció korábbi előzményeitől – az 1870-es évektől 1914-ig tartott. Nem meglepő tehát, hogy ebben a szűk fél évszázadban zajlott le a magyar történelem egyik legnagyobb kivándorlási hulláma, amely elsősorban az Egyesült Államokba irányult. Az amerikai kivándorlás az 1880-as évek elején lépte át az évi tízezer főt, de az első világháború előtti bő egy évtizedben, 1903-tól kezdődően, az évi átlaga már a százezer főt is meghaladta. E számok a magyar állampolgárokat és nem a magyar anyanyelvűeket foglalják magukba. Kétségtelen tény ugyanis, hogy a nemzetiségek, főleg a szlovákok és a rutének, jelentősen felülreprezentáltak voltak a távozás mellett döntők körében.

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen globális és transznacionális jelenségek befolyásolták a magyar kivándorlómozgalmat a dualizmus évtizedeiben. Hogyan változott a kivándorlás hazai szabályozása, milyen nemzetközi mintákat követett, és milyen – kívülről érkező – gazdasági folyamatok alakították annak menetét? Hogyan illeszkedik a globális migrációba a korszak magyar kivándorlása? Miként befolyásolta ezt az Egyesült Államok bevándorlási politikája, illetve a transzatlanti hajózás fejlődése? Milyen következményei voltak a kivándorlásnak Magyarországon nemzetközi megítélésére, illetve milyen hatást gyakorolt egyes magyar jogintézmények formálódására, illetve a politikai folyamatokra? A fenti kérdésekből következően nem célom az, hogy a kivándorlás hazai, úgynevezett „taszító” (*push*) faktorait vizsgáljam, mint ahogy az amerikai letelepedés és integrálódás folyamatait, a magyarok ottani szerveződését sem.² A dualizmus kori

---

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténelmi Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) támogatásával készült.

¹ Tomka Béla: Globalizáció: jelentések és definíció. (HistGlob Working Paper 10.) Szeged 2023. 12–13. (<http://globtort.bibl.u-szeged.hu/histglobwp10/>, letöltés: 2023. jún. 24.)

² Mindezekről évtizedek óta jelentős szakirodalom létezik. A legfontosabbak: Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Bp. 1980; Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982; Szántó Miklós: Magyarok Amerikában. Bp. 1984; „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok, 1895–1920. I–II. Vál., szerk. Albert Tezla. Bp. 1987; Dániel Ferenc – Orosz István: Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról,

magyar kivándorlást tehát nem egészében elemzem – ezt a területi korlátok sem tennék lehetővé –, csak a globalizációval összefüggő néhány elemét tárgyalom, többek között a magyar kivándorlásra ható vonzó (*pull*) faktorokat.

A migráció fő vonásai Európában

A magyar kivándorlás sajátosságainak ismertetése előtt érdemes kitekinteni Európa más térségeire, mivel sok esetben hasonló folyamatok zajlottak le az egész kontinensen. Az európai kivándorlás súlypontja a hosszú 19. században egyre keletebbre és délebbre tolódott. A század első felében a Brit-szigetektől indult el az emigránsok többsége, majd a század közepén a német területek váltak a fő kibocsátóvá. 1880-tól Olaszországból, Kelet-Közép-Európából, majd Spanyolországból és Oroszországból is jelentős hullám indult el. A legtöbb kibocsátó országban található olyan térségek, amelyek jelentősen felülreprezentáltak voltak az emigrációban.³ A már Amerikában született generációk egyre fokozódó ellenszenvvel figyelték a század végén érkezőket, akik fejletlen, elmaradott területekről jöttek, és nagy részük nem tudott írni, olvasni. Ráadásul eltérő szokásokkal rendelkeztek, s a gyors beolvadás helyett a hagyományaikhoz ragaszkodva, hajlamosak voltak az elkülönülésre. Az új bevándorlóknak nevezett csoport növekvő idegenellenességet váltott ki. Egyre jobban megerősödött a nativista ('őshonossági') mozgalom, amely a bevándorlás korlátozását, illetve az érkezők megválogatásának igényét tűzte zászlajára. Az új bevándorlókat olyan alacsonyabb rendű embereknek tartották, akik radikális mozgalmakat támogatnak és nem kívánatosak az amerikai társadalom számára. Az első világháború előtt a mozgalom ugyan még nem ért el jelentős sikereket, de hatására az idegengyűlölet és a rasszizmus számottevően növekedett már ekkor is.⁴

Az új bevándorlókat nagyobb számban kibocsátó országok, a Monarchia mindkét fele, Olaszország és Oroszország előírták, hogy a kivándorlóknak útlevéllel kell rendelkezniük. A globalizálódó világ jelentős részén ugyanakkor az országhatár átlépéséhez nem kellett útlevél. Kivételt csak a hagyományos

---

1896–1914. Bp. 1988; *The Hazardous Quest. Hungarian Immigrants in the United States 1895–1920. A Documentary.* Ed., transl. Albert Tezla. Bp. é. n. [1993]; *Julianna Puskás: Ties that bind, ties that divide. 100 years of Hungarian experience in the United States.* New York, é. n. [2000]; „Egy szívvel két hazában.” *Az amerikai magyarok, 1895–1920.* Vál., szerk. Albert Tezla. Bp. 2005.

³ *Annemarie Steidl: On Many Routes. Internal, European and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire.* West Lafayette 2021. 103. Az európai kivándorlás okairól és kibocsátó térségeiről lásd *Dudley Baines: Emigration from Europe, 1815–1930.* (New Studies in Economic and Social History 11.) Cambridge–New York–Oakleigh 1995. 21–38.

⁴ *John Higham: Strangers in the Land. Patterns of American Nativism 1860–1925.* New Brunswick–London 1988. (Első kiadás: 1955); *Brian N. Fry: Nativism and Immigration. Regulating the American Dream.* New York 2007.

birodalmak – az orosz, az oszmán, a kínai és a japán –, illetve a balkáni államok jelentettek. Ezt az ellentmondást használták ki egyes – a migrációban anyagilag is érdekelt – hajóstársaságok ügynökei. Például a svájci ügynökök segítségével az olasz kivándorlók francia, németalföldi vagy német kikötőkbe jutottak, ahol senki nem kért tőlük úti okmányt. Az orosz területen működő ügynökök – bár a sziberiai deportálás veszélye fenyegette őket – nagy számban csempészték át zsidókat a határon. Hogy elkerüljék a súlyos büntetést, jelentős összegekkel lefizették a hatóságok illetékes tagjait. Németország útlevelet ugyan nem, de hadmentességi igazolást kért saját kivándorlóitól. Ez a helyzet holland ügynökök fellépését eredményezte, akik Rotterdamba csábították az emigrálni szándékozó németeket, akik így a fenti igazolás nélkül is hajóra szállhattak. Több országban küzdöttek sikertelenül az előre fizetett (*prepaid*) jegyek használata ellen – ezek szintén a nem ellenőrzött kikötők felé irányították a távozni vágyókat.⁵ Oroszország ugyan engedélyezte a kivándorlást, de ennek legális módja vagy túl sok pénzbe került, vagy pedig az állampolgárságról – és ezzel a visszatérés lehetőségéről – kellett lemondania a kivándorlónak. A cári birodalom e módszerrel kívánt a zsidóságtól megszabadulni. Azonban sokak számára még így is egyszerűbb volt útlevél nélkül, illegálisan távozni.⁶

Az olasz útlevéltörvény (1901) tipikus példája a globalizációnak. A jogszabályt ugyanis nem azért kellett meghozni, hogy korlátozzák az olaszok kivándorlását, hanem azért, hogy biztosítsák: az olasz emigránsokat nem fogják visszafordítani az amerikai partoktól.⁷ Mivel az amerikai ellenőrzést Kanadán keresztül ki lehetett kerülni, sokan – nem csak olaszok – ezt a mellékutat választották. Az Egyesült Államok ezért már a 19. század végén megállapodott Kanadával, hogy az ottani kikötőkben is az USA bevándorlási tisztviselői vizsgálják majd át az érkező utasokat.⁸

Németországban csak 1897-ben született meg a kivándorlási törvény, amikor már jelentősen csökkent az emigránsok száma. A jogszabály – a kor szellemében – nem korlátozta az egyéni mobilitást. Ehelyett két, egymással összefüggő dologra törekedett: a németek kivándorlását az Egyesült Államok helyett – ahol

⁵ *Torsten Feys: The Battle for the Migrants. Introduction of Steamshipping on the North Atlantic and Its Impact on the European Exodus. (Research in Maritime History 50.) Liverpool 2013. 83–84., 90.* A prepaid jegyeket többnyire a már Amerikában élő hozzátartozók küldték haza rokonaiknak, ezért ezek nem feltétlenül olyan kikötőből induló hajóra szóltak, amely a kibocsátó állam ellenőrzése alatt állt.

⁶ *Tara Zahra: The Great Departure. Mass Migration from Eastern Europe and Making of the Free World. New York 2017. 36.*

⁷ *John Torpey: The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State. (Cambridge Studies in Law and Society) Cambridge 2000. 103–105.*

⁸ *Steidl, A.: On Many Routes i. m. 118–119.*

gyorsan asszimilálódtak – más földrészekre akarta irányítani, illetve biztosítani kívánta németiségük (anyanyelvük, szokásaik) megtartását. Mindez a német kolonializmussal és a *Weltpolitik* eszméjével függött össze. Az 1870. évi állampolgársági törvény szerint a kivándorlók tíz év távollét után elvesztették német állampolgárságukat. Ezt a szabályt 1913-ban eltörölték.⁹ Németországra a kivándorlás kérdésénél sokkal nagyobb hatással volt a bevándorlás és az átvándorlás jelensége. Az átutazó kivándorlók, illetve a Németországban munkát kereső külföldiek ellenőrzése céljából 39 határállomást hoztak létre. Ezek kétharmada az orosz határon működött, ahol eleve útlevél-kötelezettség állt fenn. A többi ellenőrzőpont közül öt a holland, kettő a dán, egy a francia határon működött, öt pedig a Monarchia felől érkezőket szűrte. Ezek közül kettő a cseh–német, további kettő a nagyon rövid német–galíciai határra esett, a magyar (és a szlovák) kivándorlók ellenőrzését pedig Oderbergnél végezték. Itt orvosi vizsgálatra került sor, és a bevándorlóknak – az idénymunkásokat is beleértve – igazolniuk kellett, hogy rendelkeznek munkaszerződéssel Németországban.¹⁰ A járványos betegségek behurcolásának megelőzése mellett erre azért volt szükség, mert akiket egészségügyi okokból nem engedtek belépni az Egyesült Államokba, a hajóstársaságok kénytelenek voltak visszaszállítani Európába, ahol szintén nem kívánt személyeknek tekintették őket. Ezért az amerikai bevándorlási előírásokat inkább már a német–orosz, német–galíciai határon érvényesítették. Emiatt követelték meg azt is, hogy a német területen átutazó kivándorlók rendelkezzenek legalább 800 márkával.¹¹ Az olasz és a német esetben egyaránt azt látjuk, hogy az óceán túlsó partján meghozott előírások miatt kellett maguknak a kibocsátó (vagy áthaladást biztosító) államoknak is jogilag szabályozni a kérdést.

A Monarchia osztrák felén nem született önálló kivándorlási törvény, bár több tervezet is készült.¹² Az 1880-as években Ausztria tartományai közül Galiciát érintette leginkább a kivándorlás. Az ügynökök üzérkedése, az emberkereskedelem, a fiatal nők prostitúcióra való kényszerítése, a szegény és tanulatlan emberek lelketlen becsapása és kifosztása itt félelmetes szintre lépett, ráadásul összekeveredett

⁹ *Sebastian Conrad*: Globalisation and the Nation in Imperial Germany. (New Studies in European History) Cambridge 2010. 276–282., 386.

¹⁰ *Conrad, S.*: Globalisation and the Nation i. m. 19., 70., 160–162. (térképpel), 184–189.

¹¹ *Martin Pollack*: Az amerikai császár. A nagy galíciai kivándorlás. (Világszép irodalom) Bp. 2019. 91–92.

¹² 1899-ben, 1904-ben, 1908-ban valamint 1912-ben. – *Tara Zabra*: Travel Agents on Trial. Policing Mobility in East Central Europe, 1889–1989. Past & Present, no. 223. (2014) 171.; *Ulf Brunnbauer*: Globalizing Southeastern Europe. Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century. Lanham 2016. 153–154. Az 1912-es javaslat magyar szövegét – az 1909-es magyar kivándorlási törvénnyel összehasonlítva – lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 150 Belügyminisztérium, általános iratok 1867–1944 (a továbbiakban: K 150) é.n.-V-20. (3609. cs.)

az antiszemitizmus erősödésével, az erőszakkal és az emberi szenvedéssel. Nem véletlen, hogy itt zajlott le az ügynökök elleni leggrandiózusabb per, amelyre Wadowicében került sor 1889-ben. Tara Zahra szerint a vádak jelentős része koholt, de legalábbis túlzó volt, a zömmel zsidó vádlottak elleni eljárást pedig a sajtó antiszemita körítésben tálalta. Figyelemre méltó, hogy a holokauszt majdani leg-hírhedtebb táborának helyszíne, Auschwitz (ma Oświęcim, Lengyelország) ekkor is nagy jelentőségre tett szert: ez a város volt a galíciai kivándorlás kapuja, a német kikötőkbe vezető út vasúti határállomása, ahol a galíciai – és az oroszországi pogromok elől menekülő keleti – zsidók szorongva várták, hogy beléphetnek-e Németország területére. Akik bejutottak, azoknak jelentős része 1892-től – különösen az ötven évvel később kezdődő események fényében – háborzongató eljárásokon esett át. A Hamburgban kitört kolerajárvány okozóinak az oroszországi zsidókat tekintették, ezért átmenetileg megtiltották a beutazásukat, majd – hogy az üzlet haszna ne csökkenjen – a zsidó utasokat egy nagy csarnokba terelték, meztelenre vetkőztették, erőszakkal lemosták és fertőtlenítették őket, valamint a ruháikat is. Mivel előre nem tájékoztatták őket az eljárásról, a kivándorlók alighanem fellélegeztek, amikor ezt követően felöltözhetek és visszazárlhattak a vonatra: „Ó, ezek szerint tehát mégsem akarnak megölni minket!”¹³ 1897-ben végül egy osztrák törvény elrendelte, hogy tengerentúli hajójegyet csak hivatalosan engedélyezett ügynökségek adhatnak ki legálisan. Ezt a szabályt ugyanakkor könnyű volt kijátszani.¹⁴

Bár Magyarországot e korszakban kivándorló államként tartjuk számon, a nemzetközi migrációban tranzitországgként is szerepet kapott, elsősorban a Romániából távozó zsidók révén. 1900-ban vastag iratcsomó keletkezett erről, amely arról tanúskodik, hogy a magyar hatóságok nagy figyelmet fordítottak arra, hogy ezek a tranzitutasok – egyúttal nemkívánatos személyek – ne telepedhessenek le az országban. Szinte minden megyéből érkezett róluk – többnyire az ilyen szándéokra vonatkozó nemleges – jelentés. Miután sok romániai zsidó pénz és Amerikába szóló menetjegy nélkül érkezett, előfordult, hogy Ausztria vagy Németország területétől visszafordították őket. Ennek hatására hasonlóképpen jártak el a magyar hatóságok is, majd – miután Románia többször megtagadta a visszafordított utasok beengedését saját területére – akkor is megtagadták

¹³ Pollack, M.: Az amerikai császár i. m. (Idézet: 257. Eredetileg: *Mary Antin: From Plotzk to Boston. A Young Girl's Journey from Russia to the Promised Land.* Princeton 1985. 42.) A wadowicei perről lásd még: Zahra, T.: *Travel Agents on Trial* i. m. 172–182.; Zahra, T.: *The Great Departure* i. m. 23–63. Zahra interpretációját több helyütt túlzónak és torznak tartom, főleg azért, mert a kivándorlók állami védelmét a szabad mozgás korlátozásának – sőt a vasfüggöny előképének – tekinti, különösen a korábbi írásában. (A kötetben már finomította téziseit.) A Magyarországra vonatkozó állításai sokszor tévesek.

¹⁴ Steidl, A.: *On Many Routes* i. m. 110.

beléptetésüket, ha rendelkeztek hajójeggyel. Ez ellen viszont a budapesti holland főkonzulon keresztül a Holland–Amerika Linie hajóstársaság tiltakozott.¹⁵

A Balkán kivándorlása tarka mintázatot mutat: a teljes kiutazási szabadságtól az emigráció sikeres korlátozásáig mindenre találunk példát. Az Oszmán Birodalom 1896-ig ugyan tiltotta, de nem akadályozta az emigrálást. Horvátország a magyarhoz nagyon hasonló előírásokat tervezett, de végül nem sikerült azokat törvénybe iktatni, így a magyar jogszabályokat alkalmazták, a helyi rendeletekkel együtt. A szerbiai kivándorlás jelentéktelen volt, itt inkább a bevándorlást kellett szabályozni. A csak 1908-tól meginduló emigrációt gyorsan és hatékonyan korlátozták, ugyanakkor a kormány a muszlimok eltávolítására törekedett. Bulgária szintén a bevándorlást támogatta, míg az 1905-től megjelenő kivándorlást csírájában akarta elfojtani, eleinte sikertelenül. Görögország politikája volt a legliberálisabb, hiszen itt a határok teljesen nyitva álltak a távozók előtt. Sőt, a kormány pozitív jelenségnek tekintette a migrációt, főleg a visszatérők magas aránya és a hazautalt pénzek miatt – de a görög történelem hagyományaihoz eleve hozzátartozott a diaszpóra léte.¹⁶

Kivándorlási ügynökök Magyarországon

A vidéki közigazgatási vezetők jelentései már az 1870-es és 1880-as évek fordulóján két alapvető tényezőben látták a magyar kivándorlás okait: a szegénységben (alacsony fizetések, terméketlen föld, túl nagy közterhek) és az ügynökök tevékenységében. 1882-től megjelent az okok között a kivándorlók amerikai meggazdagodásának terjedő híre is (többek között a hazaküldött jelentős megtakarítások, illetve a visszavándorlók elbeszélései alapján).¹⁷ Mivel a szegénység felszámolása (adóreform, földreform, ipartelepítés stb.) nem lett volna könnyen megoldható, viszont a politikai és a birtokos elitet aggasztotta a hadkötelesek és az olcsó munkaerő távozása, az egyszerűbbnek tűnő megoldást választották: az ügynöki tevékenység szigorú szabályozását.¹⁸ A kivándorlási ügynökségekről szóló 1881. évi törvény előírta, hogy ilyen tevékenységet csak belügyminiszteri engedéllyel rendelkező, büntetlen előéletű magyar állampolgárok folytathatnak, ötezer forint biztosíték letétele után. Az engedély nélküli ügynököket a törvényi

¹⁵ MNL OL K 149 Belügyminisztérium, rezervált iratok 1872–1944 (a továbbiakban: K 149), 1900-11-223.; MNL OL K 149-1900-11-600, különösen 7., 31. és 70.

¹⁶ *Brunnbauer, U.*: Globalizing Southeastern Europe i. m. 147., 150–151., 161–176.

¹⁷ Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty I–IV. Zost. [Összeáll.] František Bielik – Elo Rákoš. Bratislava–Martín 1969–1985. (a továbbiakban: SVD). I. 65–68., 73–75., 83–89. A meggazdagodási vágygal együtt: uo. 96–103.

¹⁸ *Pálvölgyi Balázs*: A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881–1903). Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás. Jogtörténeti Szemle 12. (2010) 4. sz. 28.; *Zabva, T.*: The Great Departure i. m. 29.

kihágásért 300 forintig terjedő pénzbüntetéssel és két hónapig terjedő fogházzal fenyegette. Az engedéllyel rendelkező magyar ügynökök csak külön belügyminisztériumi engedéllyel léphettek kapcsolatba külföldi ügynökkel vagy céggel. A kivándorlási szabályok megsértése (például a hadköteles személy kivándorlásának elősegítése) az engedély azonnali visszavonását eredményezte.¹⁹

A törvény végrehajtása azonban kudarcba fulladt. A zömmel külföldi, illegálisan működő ügynökök tevékenységét ugyanis nem sikerült felszámolni, sőt aktivitásuk inkább fokozódott. A legsikeresebbnek Friedrich Missler brémai ügynöksége számított, amely odáig merészkedett, hogy még memorandumot is intézett a magyar belügyminiszterhez, amelyben megállapította, hogy ha a magyar hatóságok csak az oderbergi (ma Bohumín, Csehország) irányt ellenőrzik, akkor a kivándorlók más útvonalon, például Bécsen át fognak az országból távozni. Missler egyes helyi ügynökeit ugyan lefűlelték, de olyan kiterjedt hálózattal rendelkezett, hogy azt nem lehetett felszámolni. (Az ügynökök többnyire nem idegen emberek voltak, hanem a helyi jegyző vagy kocsmáros, a legjobb propagandát pedig a kivándorlók által hazautalt pénz és a visszavándorlók által mesélt történetek jelentették.) Ezt belátva a kormány a századfordulón átfogóbb módon kívánta rendezni a kivándorlás kérdését.²⁰

A wadowicei per, a hamburgi kolerajárvány, valamint az 1897-es német kivándorlási törvény után az osztrák–német határon (Oderbergnél és Myslowitznél) jelentős változásokra került sor. A porosz hatóságok ettől kezdve szigorúan ellenőrizték a kivándorlókat, sőt már az osztrák oldalon is tartottak útlevél-ellenőrzést. A Monarchia területén a legtöbb ügynököt két német hajóscég, a Hamburg–Amerikanische Packetfahrt Aktien-Gesellschaft (HAPAG) és a brémai Norddeutscher Lloyd alkalmazta. A kilencvenes években ezek véget vetettek korábbi konkurenciaharcuknak, és ettől kezdve összehangolták tevékenységüket. Ennek köszönhetően a kivándorlók becsapása, kifosztása nagyjából véget ért. Az utasok német területen való ellenőrzését kihasználva a két német hajóstársaság ügynökei minden kivándorlót részletesen kikérdeztek arról, hogy milyen rokonaik maradtak hátra, megszerezték ezek címét, és később már célzottan őket buzdították a kivándorlásra. A HAPAG és a Lloyd ügynökei a magyar belügyi adminisztrációba is beépültek, s ennek révén előbb tudták meg, kik folyamodtak útlevélért, mint hogy az érintettek kézhez kapták volna úti okmányukat. Helyi megbízottaik pedig természetesen Bréma, illetve Hamburg irányába igyekeztek terelni őket.²¹

¹⁹ 1881. évi XXXVIII. tc.

²⁰ *Pálvölgyi B.*: A magyar kivándorlási politika kezdetei i. m. 29–31.

²¹ MNL OL K 150-é.n.-V-20. (3609. cs.) Szám, szerző és dátum nélküli (1909 utáni) 19 oldalas gép-irat.

Tiltás vagy szabályozás?

A kivándorlás magyar szabályainak teljes ismertetésére²² itt nem vállalkozhatom, csak a legfontosabbakat foglalom össze, az újabb kutatási eredmények figyelembe vételével. Már a kortársak is úgy értékelték, hogy a magyar állam 1900-ig a tiltalmak eszközével élt – mint láttuk, valójában ekkor sem a kivándorlás betiltását célozva –, ezt követően viszont az ellenőrzés és az állami felügyelet biztosítására törekedett.²³ Ennek alapelvét Széll Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter a következőképpen foglalta össze: „a kivándorlást kényszereszközökkel megakadályozhatónak nem tartom, mert ez ellenkezik az állampolgároknak általában elismert alapjogaival, nevezetesen a személyes és költözködési szabadsággal”.²⁴ Mindez már a globalizáció hatása volt, hiszen az összes nyugati ország természetes és elidegeníthetetlen jognak tartotta a szabad mozgást, így a magyar politikai elitben fel sem merülhetett, hogy ezzel a tendenciával ellentétes lépéseket tegyen.

A kivándorlás szabályozásának mindvégig feloldhatatlan ellentmondása volt, hogy – bár a külföldi utazáshoz általában nem kellett útlevél – a kivándorlók számára mégis kötelezővé tették ennek használatát. Az útlevélmentességet a globalizáció eredményezte. Míg a 18. században Nyugat-Európában természetes volt, hogy belföldi utazásokhoz is szükség volt úti okmányra, addig a 19. században a külföldre való utazás is fokozatosan útlevélmentessé vált.²⁵ A Habsburg Birodalomban a belső útlevelet csak 1857-ben törölték el, de 1859-ben már a legtöbb német államba való utazáshoz sem kellett útlevél, 1865-ben pedig megszüntették az útlevél-ellenőrzést a külső határokon. A kiegyezés után az osztrák szabályozás külföldi utazáshoz ugyan előírta az útlevél használatát, de az útleveleket továbbra sem ellenőrizték a határon. Ezért az utasok többnyire nem is váltottak ki úti okmányt, kivéve, ha olyan államba utaztak, amely vízumot követelt (Oroszország, Oszmán Birodalom, Szerbia, Románia, Bulgária).²⁶

²² Lásd *Bencsik Péter*: Az útlevélkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig. Doktori disszertáció (PTE). Pécs 1999. 78–103.

²³ *Kertész Gyula*: A kivándorlás szabályozása. Bp. 1910. 51. Ugyanezt állítja a Zahránál sokkal kiegyensúlyozottabban érvelő *Brunnbauer, U.*: Globalizing Southeastern Europe i. m. 155–156.

²⁴ 59.207/1900 BM. körrendelet. Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban: MRT) 1900. II. 31–35. (Idézet: 31.)

²⁵ 1826-ban szűnt meg az útlevélkényszer a Brit Birodalmon belül, majd az 1860-as években Európa, illetve Észak- és Dél-Amerika országai sorra eltörölték az útlevél-kötelezettséget. – *Jane Doulman – David Lee*: Every Assistance & Protection. A History of the Australian Passport. Sydney 2008. 29.; *Törpey, J.*: The Invention of the Passport i. m. 75–81.; *Martin Lloyd*: The Passport. The History of Man's Most Travelled Document. Stroud 2003. 115–116.

²⁶ *Hannelore Burger*: Paßwesen und Staatsbürgerschaft. In: Grenze und Staat. Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdenengesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750–1867. Hrsg. Waltraud Heindl – Edith Saurer. (Grenzenloses Österreich) Wien–Köln–Weimar 2000. 19–25.; *Jan Rychlík*: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989.

Kitartó kutatásaim ellenére máig nem világos, hogy mikor vezették be a magyar kivándorlók számára az útlevélykényszert. Valószínűleg soha – pontosabban ebben az esetben a hatóságok talán csak ragaszkodtak az 1867-ben elvileg még fenntartott elvhez. Korábban – Kertész Gyula nyomán – amellet érveltem, hogy a belügyminiszter 1897-ben tette kötelezővé a magyar kivándorlók számára az útlevély használatát. A szerző szerint a „114.895/97. sz. a. [szám alatt] kiadott B. M. rendelet a kivándorlási ügynökségek működésének meggátolásáról szól; ugyanez eltiltja az útlevély nélküli kivándorlást”.²⁷ A nevezett rendeletben azonban ez szerepel: „szabályszerű külföldi útlevély nélkül kivándorolni nem szabad”,²⁸ ami inkább arra utal, hogy ez csak megismétli a már korábbi tilalmat. Egyetlen korábbi jogszabály tesz még említést erről, az „összes vasutak igazgatóságához intézett” 1887-es közmunka- és közlekedésügyi miniszteri rendelet, amely az engedély nélküli kivándorlás meggátolásáról szól. Eszerint „az Amerikába való utazásra szóló közvetlen menetjegyek csak oly egyéneknek adassanak ki, kik a nevezett világrész államaiba való utazásra vonatkozó hatósági engedély kieszközlését érvényes útlevelek felmutatásával igazolni képesek”.²⁹ Mindenesetre Zemplén vármegye közgyűlése már 1881-ben azt javasolta a képviselőháznak, hogy „az útlevély nélküli kivándorlás egyáltalában megakadályozható legyen, Magyarország, esetleg az ausztriai örökös tartományok határain az útlevély nélküli átutazás megtiltassék és szigorúan ellenőriztessék”.³⁰ A következő évben Sáros vármegye is csatlakozott ehhez: „az útlevélyvizsgálatnak behozatala [...] mindkét államrész érdekében áll, s miután a kivándorlók igen könnyen felösmerhetők, ezen kivételes intézkedés oly tapintattal hajtható végre, mely által az ártatlan utazó közönség legkevésbé sem terhelhetnék”.³¹

Az 1903-as törvénycsomag, amely a kivándorlásról, az idegenrendészetről, az útlevelekről, illetve a határrendőrség felállításáról intézkedett (1903. évi IV., V., VI. és VIII. tc.), ismét határozottan leszögezte, hogy „az állam határán való átkeeléshez útlevély általában nem szükséges”,³² ugyanakkor „[m]inden kivándorlónak abba az államba szóló útlevélyel kell ellátva lennie, a melybe kivándorolni szándékozik”.³³

(Česká společnost po roce 1945 sv. 4) Praha 2007. 5–7., 136–145.; *Bencsik Péter*: Border Regimes in Twentieth Century Europe. (Routledge Studies in Modern European History 94.) Abingdon 2022. 41.

²⁷ *Kertész Gy.*: A kivándorlás szabályozása i. m. 51.

²⁸ 114.895/1897 BM. körrendelet. MRT 1897. II. 954–955. (Idézet: 955.)

²⁹ 18.690/1887 KKM. rendelet. MRT 1887. I. 1581. A hivatalos lap számaiban sem található korábbi előírás, a fenti rendelet viszont igen, lásd Budapesti Hírlap, 1887. május 22. 1.

³⁰ Idézi: SVD I. 86. A következő időszakban számos jelentés jelzi, hogy a kivándorlók zöme útlevély nélkül távozott. – Uo. 92–99.

³¹ SVD I. 112.

³² 1903. évi VI. tc. 1. §.

³³ 1903. évi IV. tc. 3. §.

Mivel a Monarchia külső határán már közel negyven éve nem ellenőrizték az útleveleket, továbbá a nyugati államok – az Egyesült Államokat is beleértve – nem követelték meg annak használatát, ezért azt, hogy a kivándorlók rendelkeznek-e szabályos útlevéllal, egyedül a magyar hatóságok ellenőrizhették volna. Ennek azonban több akadálya volt: egyrészt a legtöbb kivándorló Ausztrián át utazott a nyugati – többnyire német – kikötőkbe, vagyis magyar területről a belső határon lépett ki, ahol eleinte nem létezett semmilyen ellenőrzés. Általánosságban nézve, a belső határon „az osztrák államnak a migráció kötelező ellenőrzésére tett kísérlete valamiféle sziszifuszi munka volt”.³⁴ Másrészt, miután az 1903. évi törvény létrehozta a határrendőrséget – amelynek tényleges felállása 1906 elejére történt meg –, a kivándorlók még mindig érvelhettek azzal, hogy valamelyik osztrák településre, Oderbergbe, Ostravába, esetleg Krakkóba utaznak, nem pedig Amerikába. A határrendőrség létszáma – legalábbis eleinte – túl kicsi volt, így hosszabb határszakaszok teljesen őrizetlenül maradtak. „Ha csak tehát oly intenzív határőrizet nem léptetünk életbe, hogy a kiállított állandó őrszemek az emberi szem által uralható távolságokban legyenek felállítva (amire pedig a határrendőr legénységnek ez idő szerinti teljes létszáma sem lenne elegendő), addig a határvonal teljes elzárásának fogalmát távolról sem közelíthetjük meg.”³⁵

A magyar kormány kezdettől fogva tisztában volt a problémával, s azt – a határrendőrség felállítása mellett – elsősorban azzal próbálta megoldani, hogy a kivándorlókat magyar kikötőn, tehát Fiumén keresztül, saját ellenőrzése alatt kívánta elindítani Amerikába. Ehhez azonban az évtizedek óta működő magyar kivándorlás egészét új útvonalra kellett (volna) terelni.

Konkurenciaharc az atlanti hajózásban

Az európai kivándorlás erősödése egyre több és egyre nagyobb modern gőzhajó üzembe állításával járt együtt, és természetesen komoly üzletté vált. 1901 és 1905 között Magyarország Európa negyedik legnagyobb kibocsátó országává vált (Olaszország és az Egyesült Királyság mellett még Ausztria előzte meg), míg a következő öt évben a hatodik helyre szorult vissza (ekkor Spanyolország és Oroszország is elé került). A Monarchia két fele együttesen, az egész évtizedet vizsgálva, a harmadik helyen állt.³⁶ Mindez elég jelentős piacnak bizonyult ahhoz, hogy a hajóstársaságok figyelmét a Monarchiára, s azon belül Magyarországra fordítsa.

³⁴ *Andrea Komlosy*: State, Regions, and Borders. Single Market Formation and Labor Migration in the Habsburg Monarchy, 1750–1918. Review 27. (2004) 2. sz. 168.

³⁵ MNL OL K 149-1906-11-546. Az idézett részletet lásd MNL OL K 149-1909-11-979.

³⁶ International Migrations I–II. Ed. Walter F. Willcox. New York 1929–1931. I. 246–247.

John Pierpont Morgan amerikai bankár és iparmágnás irányítása alatt amerikai hajósvállalatok egész sora olvadt össze 1900 és 1902 között, s ezzel létrejött az International Mercantile Marine Co. (IMM), amely több brit céget, köztük a White Star Line-t is magába olvasztotta. Ezzel szemben egyrészt a nagy brit cég, a liverpooli Cunard Steamship Co., másrészt a két német vállalat, a HAPAG és a Norddeutscher Lloyd által dominált Nordatlantischer Schifffahrtskonferenz (későbbi nevén: Nordatlantischer Dampferlinien Verband vagy Continental Pool) állt. Az IMM létrejöttékor a német konzern több belga és angol tagja is átpártolt a Morgan-féle tömörüléshez. Ennek hatására a németek már 1902-ben egyezséget kötöttek az IMM-mel. Az együttműködés kiterjedt a tarifák és az útvonalak összehangolására, valamint a profit megosztására is. A német cégek lényegében hajlandók voltak fizetni az IMM-nek azért, hogy a hatalmas rivális kímélje őket a konkurenciaharcban. A brit kormány ugyanakkor felvette a kesztyűt, és a *laissez-faire* elvét félretéve az IMM-hez nem csatlakozó legjelentősebb brit hajósvállalatot, a Cunardot jelentős állami támogatással erősítette meg annak érdekében, hogy az atlanti utasszállításban korábban meglévő brit dominanciát visszaszerelje.³⁷ A Cunard és az amerikai–német szövetség éles konkurencia- és presztízharcba bonyolódott, amelynek részét képezte a minél nagyobb és minél gyorsabb utasszállító hajók építése. A Cunard zászlóshajója a Lusitania, az IMM-é pedig a White Star Line-hoz tartozó Titanic lett.

A magyar állam – valószínűleg tudtán és szándékán kívül – ebbe a darázsfécszekbe nyúlt bele azzal, hogy az 1903. évi kivándorlási törvénnyel kísérletet tett a kivándorlás állami ellenőrzésének megteremtésére. A magyar politikai elit régóta szélmalomharcot folytatott a – főleg brémai és hamburgi – kivándorlási ügynökök ellen. Ennek megfelelően a legtöbb magyar állampolgár a német kikötőkből indult el Amerikába (az 1903 előtti években Bréma 50% feletti arányt képviselt, Hamburg pedig nagyjából 20%-ot).³⁸ Ez földrajzilag érthető volt, hiszen a kivándorlók jelentős része a Felvidékről indult el, amelyhez ez a két kikötő fektet legközelebb.³⁹ Az 1903. évi kivándorlási törvény azt kívánta elérni, hogy a kivándorlók magyar területről induljanak el, biztosítva a magyar állam felügyeleti lehetőségét. Erre egyedül a fiumei kikötő adhatott módot, ahol azonban ehhez nem állt rendelkezésre a szükséges infrastruktúra, nem voltak modern utasszállító

³⁷ Thomas R. Navin – Marian V. Sears: A Study in Merger. Formation of the International Mercantile Marine Company. *The Business History Review* 28. (1954) 4. sz. 291–328., különösen: 312. és 319.; Feys, T.: The Battle for the Migrants i. m. 163–169.

³⁸ Bencsik P.: Az útlevelek története Magyarországon i. m. 193., 219.

³⁹ A Missler-ügynökség ugyanakkor Horvátországban – az Adriához közel – szintén kiterjedt ügynöki hálózatot működtetett. Igaz, Fiuméből kétszer annyi ideig kellett hajózni New Yorkig, mint Brémából. – Brunnbauer, U.: Globalizing Southeastern Europe i. m. 76–80.

hajók, sem elegendő tőke ezek kiépítésére. Így a budapesti kormánynak ahhoz, hogy felállítson egy Fiume–Amerika vonalat, meg kellett állapodnia a már működő hajósvállalatokkal. 1901–1902 folyamán a HAPAG és a Lloyd is tárgyalt a magyar vezetéssel. A várható nagy költségek és a kockázat miatt ők évente 35 000 kivándorló és 7800 visszavándorló garantálását kérték, illetve 3,5 millió korona éves állami szubvenciót.⁴⁰

Ugyanakkor jelentkezett a kormánynál a Cunard is, amely a brit kormánytól kapott támogatásnak köszönhetően magyar szubvenció nélkül vállalkozott a feladatra, és beérte évi 30 000 kivándorlóval is. Lépésének fő motivációja természetesen piaci részesedésének növelése volt. 1903 novemberében a liverpooli cég ideiglenes, 1904 júniusában pedig végleges engedélyt kapott a magyar kivándorlók szállítására (utóbbiban a 30 000 fős kontingens garanciájáról azonban le kellett mondania).⁴¹ A német cégek viszont nem akarták elveszteni a magyar piacot, annál is inkább, mert a korabeli német kivándorlás alig harmada volt a magyarnak és negyede az osztráknak. Mivel ekkor már számíthattak az IMM erkölcsi támogatására, többfrontos harcot kezdtek Magyarország és a Cunard ellen. Egyrészt fokozták ügynöki aktivitásukat, másrészt a nemzetközi sajtóban erőteljes lejáratókampányt folytattak (utóbbiról lásd a következő fejezetet), végül szinte öngyilkos jellegű tarifaháborút indítottak. A Cunard az állammal kötött szerződése révén rákényszerült a 180 koronás viteldíj tartására, míg a német cégek 140, majd 90, sőt 40 koronás hajójegyekkel csábították az utasokat. A fiumei útirány prioritását ily módon nem lehetett fenntartani, még úgy sem, hogy később a liverpooli cég is 120 koronára csökkenthette árait.⁴²

Sok más érv is szólt azonban Fiume ellen: a kikötő túlszűfolttsága (mivel éppen csak elkezdték a dokkok bővítését, sokszor napokig a szabad ég alatt kellett várakozniuk az utasoknak); a hajók kétszer annyi idő alatt értek New Yorkba, mint Brémából; sok utas panaszkodott az ellátásra; a hajókon hiányzott a magyarul beszélő személyzet. Az az abszurd eset is többször előfordult, hogy a Cunard kénytelen volt Fiuméből vasúton nyugat-európai kikötőkbe szállítani az utasokat, és ott ültette őket hajóra. Ezeknek az utasoknak egy részét ráadásul Brémába, illetve Hamburgba vitték, és ott a HAPAG vagy a Lloyd hajóira szálltak fel. Az ilyen európai „körutazások” tovább növelték az utazás idejét és jelentős tortúrának tették

⁴⁰ A német cégek valójában nem akartak megegyezni a magyar kormánnyal, és az IMM tagjait is erre kényszerítették. – *Féys, T.*: *The Battle for the Migrants* i. m. 170.

⁴¹ A Cunarddal kötött 1904. június 4-i szerződést közli: *Kertész Gy.*: *A kivándorlás szabályozása* i. m. 285–294. Az 1911-ben aláírt újabb szerződés: MNL OL K 150-é.n.-V-20. (3609. cs.)

⁴² Az egész bekezdés fő gondolatmenetének forrása egy ismeretlen szerző hosszú összefoglalója a magyar kivándorlásról. – MNL OL K 150-1910-V-20. (3609. cs.). Megtalálható még: uo. K 150-1928-V-20. (3610. cs.)

ki az utasokat.⁴³ Nem meglepő módon a német kormány is tiltakozott a brémai és hamburgi cégek diszkriminálása ellen. A Monarchia és a Német Birodalom elvégre szoros szövetségben állt egymással, ezért Berlin megütközött a brit Cunard favorizálásán. Az 1897-től elinduló német hadiflotta-fejlesztés miatt eleve romlott a német–brit viszony, ezt csak tetézte a Cunard-szerződéssel egyidőben megkötött francia–brit „szívélyes megegyezés” (*entente cordiale*, 1904. április). A német kormány intervenciója⁴⁴ után Budapest kapitulált: 1904 decemberében ígéretet tett arra, hogy nem gátolja tovább a német kikötőkön át zajló kivándorlást. A HAPAG és a Lloyd hivatalos engedélyt csak 1911-ben kapott a magyar kivándorlók szállítására, de addig is a magyar kormány „jóakarátú támogatásával” működhetek. Cserébe vállalták, hogy beszüntetik a tiltott ügynöki tevékenységet és agitációt.⁴⁵ Bár az ígéret szép szó, ennek megtartására nem került sor – már csak azért sem, mert a legjobb ügynökök az ideiglenesen visszavándorlók voltak, akik beszámoltak az Újvilágban szerzett tapasztalataikról. Emellett tovább tevékenykedtek az országban a brémai F. Missler, illetve a hamburgi Falck & Co. és B. Karlsberg nevű ügynökségek is.⁴⁶

A Nordatlantischer Dampferlinien Verband által elindított tarifaharc és az ügynöki tevékenység fokozása egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy 1905 és 1907 között csúcsra járt a magyar kivándorlás, megközelítve, sőt el is érve az évi 200 000 főt. 1907-ig ugyan valamelyest nőtt az északi kikötőkből útlevéllel kivándorló magyarok aránya, meghaladva a 40%-ot, de 1908-tól ez 20% körüli értékre esett vissza. Mindez egyenesen vezetett a kivándorlási törvény szigorításához, amelyre 1909-ben került sor. 1910-ben már a Continental Pool, tehát a két német és három további nyugat-európai hajóstársaság is megállapodott a magyar kormánnyal. Ennek hatására a legális kivándorló forgalom (az útlevéllel ellátottak aránya) 1911 és 1914 között a Pool öt kikötőjében (Bréma, Hamburg, Rotterdam, Antwerpen, Le Havre) együttesen 44%-ról 90%-ra nőtt, igaz, a valódi áttörésre csak 1914-ben került sor. (1913-ban az arány csak 52% volt, és 1912-höz képest még csökkent is.) A javulásnak számos oka lehetett. A korabeli statisztikusok kettőt említettek: a Continental Pool törekedni kezdett a szabályszerű eljárásra, s a határrendőrség hatékonysága is növekedett. Ez a kép azonban árnyalásra szorul. A HAPAG ugyanis 1914-ig folytatta illegális

⁴³ *Tonelli Sándor*: Ultonia. Egy kivándorló hajó története. Bp. 1929. 64–66., 96., 149.; SVD I. 296–299.; „Valahol túl, meseországban...” i. m. I. 47–48., 127–131., 147–152.; *Pelles Márton*: Dr. Tauffer Emil (1905) és Roediger Ernő (1907) jelentései a Fiume–New York közötti kivándorlásról. *Aetas* 34. (2019) 2. sz. 107–119.

⁴⁴ MNL OL K 150-1910-V-20. (3609. cs.) Szám nélküli irat a kivándorlásról.

⁴⁵ *Kertész Gy.*: A kivándorlás szabályozása i. m. 96.; *Rácz I.*: A paraszti migráció i. m. 222–223.

⁴⁶ Lásd az MNL OL K 149 fond 11. tételét az 1903–1909 közötti időszakban.

akcióit.⁴⁷ Ennek következtében 1914 márciusában Sándor János belügyminiszter arról értesítette a Nordatlantischer Dampferlinien Verband cégeit, hogy a magyar kivándorlók szállítására nyert engedélyt 1914 végétől megvonja tőlük, mivel saját (tehát külföldi) kikötőikben nem tartották magukat a magyar törvényekhez.⁴⁸ Erre egyébként a Pool-szerződés jogot is adott nekik, tehát ezt inkább ürügynek tekinthetjük. Mindenesetre elképzelhető, hogy az öt cég, és főleg a HAPAG, az engedély megvonása után igyekezett bizonyítani, hogy immár törvényesen jár el, hátha a magyar kormány meggondolja magát. Végül az 1914-es hirtelen javulás további oka az év elején hatályba lépő magyar–osztrák megegyezés volt a hadkötelezettek kölcsönös ellenőrzéséről, amelyről később bővebben lesz szó.

A háború kitörése után – a Monarchia és Nagy-Britannia közötti hadiállapot miatt – a Cunard engedélyét is megvonták. A háború elején egyébként is megtiltották a kivándorlást,⁴⁹ de a kormány már készült a háború utáni helyzet szabályozására, amikor immár kötöttségek nélkül hozhat létre egy új Fiume–New York vonalat. 1915-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jelentkezett azzal, hogy a HAPAG és a Norddeutscher Lloyd hajlandó lenne részt venni egy magyar részvénytársaság megalapításában, amely magyar hajókkal Fiuméből szállítaná a kivándorlókat Amerikába. A kormány három feltételt szabott: a cégek a német kikötőkben is tartsák be a magyar törvényt; a forgalomnak legalább a fele Fiumén keresztül legyen lebonyolítva; e célból jelentős tőkét fektessenek be az alapítandó magyar hajóstársaságba. Budapest attól is elzárkózott, hogy kizárólagos jogot adjon a német–magyar együttműködésnek, attól félve, hogy az engedélyben nem részesülő cégek ismét illegális ügynöki hálózatot hoznak majd létre.⁵⁰ E tárgyalásoknak gyakorlati jelentősége már nem volt, mivel a háború végén a kivándorlás terén is teljesen új helyzet állt elő a történelmi Magyarország felbomlása, illetve az amerikai bevándorlási politika átalakulása (a kvótarendszer bevezetése)⁵¹ miatt.

⁴⁷ Az 1909. évi szabályozásról és a Pool-szerződésről bővebben lásd *Bencsik P.: Az útlevélkérdés története i. m. 93–99.* A szerződés német nyelvű szövegét lásd MNL OL K 150-é.n.-V-20. (3609. cs.) A Pool kikötőiből legálisan kivándorlók számát közli: *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913.* Bp. 1918. (Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 67.) Általános jelentés, 97–99.

⁴⁸ MNL OL K 150-é.n.-V-20. (3609. cs.)

⁴⁹ Eredetileg csak egy évre, majd e tilalmat évente meghosszabbították. A tilalom elvileg csak a 17 évnél idősebb férfiakra vonatkozott, de a háború idején – főleg az antanthatalmak tengeri blokádja miatt – a nők sem utazhattak. Az első tiltást az 5.474/1914. M.E. rendelet írta elő. MRT 1914. II. 1416.

⁵⁰ MNL OL K 150-é.n.-V-20. (3609. cs.)

⁵¹ *Puskás J.: Kivándorló magyarok i. m. 165–166.; Documents of American History.* Ed. Henry Steele Commager. New York 1949. (Fifth edition) 316., 372–374.

Magyar „országimázs” az Egyesült Államokban és a világban

A kivándorlók jövőjével kapcsolatban az Egyesült Államok és Magyarország elképzelései merőben eltértek egymástól, s ez elkerülhetetlenül konfliktushoz vezetett. Washington számára az volt a prioritás, hogy a bevándorlók – érkezzenek bárhol is – mielőbb olvadjanak be, integrálódjanak az amerikai társadalomba. Budapest viszont a magyar kivándorlók visszavándorlását szorgalmazta, a még kint tartózkodóknak pedig nemzeti identitásuk megóvása érdekében támogatásokat nyújtott. Emellett megkísérelte a szlovák és rutén nemzetiségű emigránsok politikai befolyásolását is.⁵²

A Cunard és a magyar kormány között megkötött szerződés önmagában is felkeltette a washingtoni hatóságok figyelmét, de az érdekeiben sértett, az IMM-mel szövetséges német hajóscégek is erőteljes lejárató kampányt indítottak Magyarország ellen. Az USA sérelmezte, hogy a magyar kormány évi 30 000 kivándorlót garantált a Cunardnak – miközben a saját bevándorlási törvénye tiltotta az államilag szervezett kivándorlást. (Mint láttuk, a végleges szerződésből ez a garantált létszám ki is maradt.) Egy amerikai szenátor ennek hatására törvénymódosítást is benyújtott, amely szerint nem szállhat partra az a kivándorló, aki valamely kormány és egy hajóstársaság közt létrejött szerződés alapján érkezik az USA-ba. Ez a módosítás kimondottan a Cunard ellen irányult, és csak nehezen (a brit kormány erőteljes közbelépése után) lehetett megakadályozni ennek életbe léptetését.⁵³ Tisza István 1904-ben a közös külügyminiszter által igyekezett eloszlatni az Egyesült Államok kételyeit. A fennmaradt dokumentum arról tanúskodik, hogy a belügyi tárcát is vezető magyar miniszterelnök tévesen mérte fel a helyzetet. A Cunardnak felajánlott garanciát csekély mértékű állami támogatásnak nevezte, ugyanakkor az 1903. évi törvénytől a kivándorlás csökkenését remélte.⁵⁴

A HAPAG és a Lloyd képtelen vádakkal is illette Magyarországot. Azt állították, hogy a Cunard busás haszna érdekében kapott engedélyt, illetve hogy Magyarország így próbált megszabadulni az elmebetegektől, a nyomorékoktól és a bűnözőktől.⁵⁵ Theodore Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke, 1904 végén nevezte ki hivatalosan a bevándorlási ügyek különleges felügyelőjének Marcus Braunt, aki ekkor már másfél éve állt (ideiglenesen) ezen a poszton. Az volt a feladata, hogy megvizsgálja a kivándorlás körülményeit Európában, s ennek során

⁵² *Pálvölgyi B.*: A magyar kivándorlási politika kezdetei i. m. 32–33.

⁵³ *Rácz I.*: A paraszti migráció i. m. 220–221.

⁵⁴ MNL OL K 149-1904-11, 339/1904 BM res.

⁵⁵ Lásd például *Europe Dumps its Insane on Our Shores; Frauds of Immigration Exposed and an Effective Remedy*. New York Herald, 1905. május 28.; megtalálható: MNL OL K 149-1905-11.

Magyarországra is elutazott. Már a korábbi, besszarábiai tapasztalatai alapján azt vallotta, hogy vannak jó és rossz bevándorlók, és utóbbiaktól – szavai szerint: „a söpredéktől” – meg kell menteni Amerikát. Braun maga is magyar származású volt, 1892-ben vándorolt az Egyesült Államokba.⁵⁶ A magyar hatóságok hamarosan ellenségesen kezelték Braunt: azzal vádolták, hogy a brémai Missler ügynökséggel áll kapcsolatban, valamint kanadai kivándorlásra agitál. Mindkettő tiltott tevékenységnek számított. Braun ráadásul megbízólevél nélkül érkezett, és nem is vette fel a hivatalos érintkezést a magyar kivándorlási szervekkel. Az ügyből diplomáciai bonyodalom lett, amely Braun hivatalából való távozásával zárult.⁵⁷

Az Amerikában folyó sajtókampány ellen Lévay Lajos, magyar kivándorlási biztos igyekezett egy cikkben fellépni. Írása ismertette az 1903. évi kivándorlási törvény főbb pontjait, a magyar kivándorlás méreteit, az ügynökök tevékenységét, végül a kormány tárgyalásait a német társaságokkal és a Cunarddal.⁵⁸ Nem sokkal ezt követően jelent meg Braun könyve, amely élesen bírálta a magyar kormány álláspontját. Braun beszámolt arról, hogy a magyar hatóságok akadályozták a munkáját, sőt a mozgásszabadságát is. Kötete Robert William Seton-Watson elhíresült könyvéhez⁵⁹ hasonlóan mutatja be Magyarországot: Kossuth és Petőfi népe, a szabadság hazája korrump, rothadt politikai rendszerré züllött. A Cunard-szerződést legalizált emberkereskedelemként interpretálta, a kormányt pedig azzal vádolta, hogy ügynöki tevékenységet folytat a kivándorlás fokozása érdekében. A könyv azt sugallta, hogy az üzlet hasznának egy része visszacsorgott a politikusok és kegyeltjeik zsebébe. Braun elfogadhatatlannak vélte, hogy Magyarország befolyást akar gyakorolni a kivándorlókra, gátolja beolvadásukat Amerikában, ezzel gyakorlatilag „magyar gyarmatot” épít ki az USA-ban. Úgy vélte, hogy a kivándorlás fogalma végleges távozást jelent, ami a magyar definícióval és gyakorlattal ellenkezett. Véleménye szerint a kormány nem vádolható azzal, hogy a kivándorlás révén szándékosan meg akarna szabadulni a bűnözőktől, gyengeelméjűektől, ugyanakkor nem tesz meg mindent annak érdekében, hogy az ilyen emberek ne juthassanak útlevelelhez. Braun egyúttal igyekezett megcáfolni Lévay

⁵⁶ Braunról bővebben ír egy ismeretlen szerző blogbejegyzésében: Down the Rabbit Hole 2: Marcus Braun. (<https://www.theodorerooseveltcenter.org/Blog/Item/Marcus%20Braun>, letöltés: 2023. jún. 28.)

⁵⁷ MNL OL K 26 Miniszterelnökség, központilag iktatott és irattárazott iratok 1867–1944 (a továbbiakban: K 26) 1906-XV-945, 1.642/1905. ME. A magyar források szerint Braunt elbocsátották. – Uo. 1.736/1906. ME. Az amerikai sajtó szerint Braun lemondott. Lásd Marcus Braun is out. Immigrant Inspector, who has had Several Difficulties, Resigns. New York Times, 1906. március 17. 4.

⁵⁸ *Baron Louis de Lévy*: The Hungarian Emigration Law. The North American Review 182. (1906) 1. sz. 115–122. Megtalálható: MNL OL K 149-1905-11.

⁵⁹ *Scotus Viator [Robert William Seton-Watson]*: Racial Problems in Hungary. London 1908.

cikkének állításait.⁶⁰ Úgy vélem, a magyar kormány és Braun egyaránt túlzó vádakat fogalmazott meg. Közelebb áll a valósághoz, hogy a magyar kormány lépései azért voltak hibásak, mert nem – vagy nem jól – mérte fel ezek nemzetközi körülményeit és következményeit.

Talán nem túlzás, hogy részben a Magyarországgal kapcsolatos hírek hatására, az Egyesült Államokban tovább erősödött az új bevándorlók elleni fellépés. Az 1900-as években sorra születtek az egyre szigorodó bevándorlási törvények, illetve törvényjavaslatok. 1903-ban tiltották meg az elmebetegek, fertőző betegek, tolvajok, magányos kiskorúak bevándorlását, 1907-ben pedig a gyenge fizikai és/vagy szellemi állapotú emberek, egyéb bűnözők, prostituáltak belépését is. A társadalom jelentős része már a századfordulón támogatta, hogy az analfabétákra is terjesszék ki a tilalmat. Ennek javaslatát többször is elfogadta a kongresszus, de 1897-ben Grover Cleveland, 1913-ben pedig William Howard Taft elnök megvétózta azt. (Végül 1917-ben Woodrow Wilson kétszeri vétója ellenére mégis törvényerőre emelkedett).⁶¹ Braun jelentése szerepet játszott abban, hogy a kongresszus 1910-ben elfogadta az úgynevezett Mann-törvényt, amely a fehérek rabszolgasága ellen lépett fel.⁶²

Braun látogatását követően 1906–1907 folyamán újabb bevándorlási tisztviselők érkeztek Magyarországra, s ők sokkal jobb tapasztalatokról számoltak be. Ez arra utal, hogy Braunban jelentős személyes sértettség is munkálhatott. A magyar kormány is békejobbot nyújtott, ifj. Andrassy Gyula még azt is javasolta, hogy az Egyesült Államok utasítson vissza minden olyan, fedélközben utazó magyar bevándorlót, akinek nincs útlevele. Az új bevándorlók elleni fellépés jele volt a Dillingham-bizottság felállítása is 1907-ben. Vezetője William Dillingham, egyik illusztris tagja pedig a nativisták talán legjelentősebb képviselője, Henry Cabot Lodge lett – mindketten republikánus szenátorok. A három éven át működő kétpárti testület végül 1911-ben tárta elő javaslatait. Lényegében rasszista alapon bélyegezte meg az új bevándorlókat, akiknek további beáramlását súlyos fenyegetésnek tekintette az Egyesült Államokra nézve.⁶³ Az írástudási teszt mellett javasolta, hogy kvóták felállításával csökkentsék az új bevándorlók számát. Ezeket végül csak az 1920-as években vezették be.

⁶⁰ *Marcus Braun: Immigration Abuses. Glimpses of Hungary and Hungarians.* New York 1906; *Puskás J.:* Kivándorló magyarok i. m. 141.

⁶¹ *Documents of American History* i. m. 257–258., 281–282., 315–317.

⁶² *Kristofer M. Allerfeldt:* Marcus Braun and “White Slavery”. *Shifting Perceptions of People Smuggling and Human Trafficking in America at the Turn of the Twentieth Century.* *Journal of Global Slavery* 4. (2019) 3. sz. 343–371.

⁶³ *Tibor Frank:* “For the Information of the President”. *The US Government Surveillance of Austro-Hungarian Emigration (1891–1907).* *Hungarian Journal of English and American Studies* 6. (2000) 2. sz. 214–215., 222–233. – Andrassy ajánlatát az USA visszautasította, lásd *Szántó M.:* Magyarok Amerikában i. m. 59.

Állampolgársági jog

A kivándorlás és a globalizáció még olyan, szuverén nemzeti hatáskörnek gondolt területeket is érint, mint az állampolgársági jog. Ez egyrészt a nemzetközi szerződések következménye, másrészt a világ más országainak – különösen a mértékadó államok, nagyhatalmak – gyakorlatának követéséből származhat. A globalizáció hatásai tehát itt is jelentkeznek. A premodern államok többnyire az „örökös állampolgárság” alapján álltak, vagyis nem tették lehetővé az állampolgárság kötelékéből való elbocsátást. A modern kor kihívásaira és a fokozódó nemzetközi migrációra adott első válasz – a 19. század első kétharmadában – az állampolgárság kizárólagosságának elve volt, vagyis az, hogy új állampolgárság megszerzése esetén a régiről le kell mondani. A század végén azonban egyre több állam szakított ezzel, igaz, gyakran felemás módon: nem tiltotta meg a kettős állampolgárságot, de a második állampolgárságot – jogi értelemben – nem vette figyelembe.⁶⁴ A legtöbb kivándorlót vonzó Egyesült Államok gyakorlata részben eltért ettől. Az Európában elterjedt örökös állampolgárságot respektálva az USA a 19. század közepéig elfogadta, hogy a bevándorlóktól a korábbi államuk – az amerikai állampolgárság megszerzése után is – követelhet katonáskodási kötelezettséget. 1859 táján azonban már itt is az állampolgárság kizárólagosságának elvét képviselték, vagyis azt, hogy az amerikai állampolgárság felvétele megszünteti a bevándorló eredeti állampolgárságát. Tehát az USA inkább a 19. század első felében ismerte el a kettős állampolgárságot, utána már nem.⁶⁵

Az 1870-es években elinduló globalizációs hullám előtt a kivándorlás egyértelműen együtt járt a magyar és az osztrák állampolgárság elvesztésével. A globalizáció következtében viszont terjedni kezdett a kettős állampolgárság intézményének elismerése, s ezzel együtt az, hogy a kivándorlók megtarthatták eredeti állampolgárságukat. A kiegyezés előtt a kérdés szabályozása nem magyar, hanem birodalmi jogkör volt. Az 1832. évi osztrák pátens a kivándorlást a visszatérés szándéka nélküli, végleges távozásként határozta meg. A jogszerűen távozókat pedig kötelezte az állampolgárságból való elbocsátásra. Emellett az illegálisan emigrálók állampolgársága is megszűnt, de ezt további negatív jogkövetkezmények is kísérték (például vagyonuk zár alá került, nem örökölhettek stb.). A *Budapesti Hírlap*, a kor hivatalos lapja, 1859-ig rendszeresen közzétette az illegális kivándorlókat „polgárjogvesztettnek” nyilvánító határozatokat. A kiegyezés után a kivándorlás és az állampolgársági jog szabályozása egyaránt a magyar belügyek

⁶⁴ Bővebben lásd *Királyfi Árpád*: A magyar állampolgárság kizárólagossága. Bp. 1913.

⁶⁵ *Pálvolgyi Balázs*: A kivándorlás ellenőrzésének lehetőségeit keresve. Állampolgársági jog és a katonaköteles személyek kivándorlásának problémája Magyarországon (1870–1914). *Jogtörténeti Szemle* 18. (2016) 2. sz. 25.

körébe került. Ugyanakkor hosszabb időn át egyikről sem született önálló, belső szabályozás, miközben az osztrák jogszabályok sem voltak egyértelműek abból a szempontból, hogy mi történjen a kivándorlók állampolgárságával.⁶⁶ A korabeli magyar közigazgatási jogról szóló kötet szerint Magyarországon annyi változott, hogy az illegálisan kivándorlók megtartották állampolgárságukat, míg a legálisan emigrálóknak továbbra is le kellett mondaniuk arról.⁶⁷

Külön szabályok vonatkoztak az Egyesült Államokba való kivándorlásra. 1870. szeptember 20-án az Osztrák–Magyar Monarchia és az Egyesült Államok államszerződést kötött egymással, amely a birodalom mindkét felében hatállyal bírt. Ennek értelmében azok, akik legalább öt évig a másik fél területén tartózkodtak és megszerezték annak állampolgárságát, elvesztették eredeti honosságukat. A felek a kettős állampolgárság eseteit akarták ezzel kiküszöbölni. A szerződés egyben lehetőséget adott a kedvezményes visszahonosításra. A megállapodás évtizedeken át hatott a magyar állampolgársági jogra.⁶⁸ 1870-ben a kivándorlás mérete még elhanyagolható volt, csakúgy, mint 1879-ben, amikor megszületett az első magyar állampolgársági törvény. Ez a jogszabály az 1870-es államszerződéssel részben ellentétes előírásokat is tartalmazott. Az állampolgárság elvesztésének egyik esete, a távollét, csak tíz évnyi, megszakítás nélküli külföldi tartózkodás esetén járt jogvesztő hatállyal. A törvény 36. §-a értelmében Magyarország elismerte a kettős állampolgárság intézményét, bár a kettős állampolgárok esetében a magyar állampolgárságot tekintette elsődlegesnek.⁶⁹ A belső jog és a nemzetközi jog tehát ezen a ponton szembekerült egymással. Az államszerződés értelmében a legalább öt éve az Egyesült Államokban élő, és ott honosságot szerző személy automatikusan elvesztette a magyar állampolgárságát, míg az első magyar állampolgársági törvény szerint nem. De akár tíz év után sem, mert ha közben hazalátogatott, újabb magyar útlevélért folyamodott, vagy akár csak bejelentette, hogy meg akarja őrizni magyar honosságát, akkor a tíz év számítása újrakezdődött. Ugyanakkor a fennmaradt források nem utalnak arra, hogy ebből konkrét viták származtak volna.

Az 1900-as években született két magyar kivándorlási törvény már teljes határozottsággal állt ki amellett, hogy a kivándorló megtarthatja magyar

⁶⁶ *Pálvölgyi Balázs*: Divergencia vagy aszinkronitás? A kivándorlás osztrák és magyar szabályozásának útjai, 1867–1914. In: *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Szerk. Mezey Barna. (Jogtörténeti értekezések 50.) Bp. 2021. 246–249. A megfosztó határozatra példa: *Budapesti Hírlap*, 1858. december 24. 4.

⁶⁷ *Boncz Ferenc*: A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve I–III. Bp. 1876. II. 56–57.

⁶⁸ 1871. évi XLIII. tc.; *Varga Norbert*: A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött 1870-es államszerződésre. *Jogtörténeti Szemle* 6. (2004) 3. sz. 54.

⁶⁹ 1879. évi L. tc. A 36. § szerint „aki egyszermind más állam polgára, mindaddig magyar állampolgárnak tekintendő, míg magyar állampolgárságát a jelen törvény értelmében el nem veszítette”.

állampolgárságát.⁷⁰ A legtöbb kivándorló eleve csak néhány évre akarta elhagyni az országot, hogy az Amerikában spórolt pénzzel azután visszatérjen. Jelentős részük kísérletet is tett a hazatérésre, de – különböző okokból – a visszavándorlók sokszor ismét elhagyták az „ókontrit” (óhazát). Tartósan csak nagyjából a negyedük maradt itthon. Magyarország esetében mindenképpen igaz, hogy a globalizáció hatására a kivándorlók immár nem veszítették el állampolgárságukat, részben azért, mert a kivándorlás fogalma is teljesen megváltozott: immár nem azt jelentette, hogy valaki véglegesen távozik, hanem csak azt, hogy „meghatározatlan időre” (1903), illetve „egy évnél hosszabb időre” (1909) hagyja el az ország területét. A kivándorló – a felgyorsult migráció következtében – valójában vendégmunkássá alakult.⁷¹ Szintén erre utal, hogy az Amerikába kivándorlók zöme nem kérte az állampolgárság kötelekéből való elbocsátást, vagyis távozásakor azt tervezte, hogy visszatér Magyarországra. Ezzel szemben az Ausztriába vagy Németországba kivándorlók többsége kérte magyar állampolgárságának megszüntetését.⁷²

Figyelemre méltó, hogy 1914 után, amikor a kivándorlás jelentős mértékben megnehezedett, visszarendeződésre került sor, bár csak néhány évtized eltelte után. Az állampolgársággal kapcsolatos diszkrimináció Magyarországon 1939-től még csak az illegális kivándorlókat sújtotta. Nagyjából 1949-től viszont már a legálisan távozókat is megfosztották magyar honosságuktól. Egyesek maguk kérelmezték az állampolgárságból való elbocsátást, míg sokakat kényszerítettek erre. A sztálinista rezsim számára a kivándorlás ismét valamilyen végleges, örök időkre szóló lépésnek számított. A Kádár-korszakban aztán – egy újabb globalizációs hullám kezdetén – újra lehetőség nyílt arra, hogy a kivándorlók megtartsák állampolgárságukat.⁷³ Ehhez hasonlóan a legtöbb állam a két világháború időszakában megtiltotta a kettős állampolgárságot, míg az újabb globalizációs hullám idején ismét engedélyezte azt.

Védkötelezettség

Az Egyesült Államokkal megkötött, már idézett 1870. szeptember 20-i szerződés értelmében az amerikai állampolgárságot szerző kivándorlót a Monarchiába visszatérve már nem lehetett besorozni. A főszabály alól azonban voltak kivételek:

⁷⁰ 1903. évi IV. tc., 1909. évi II. tc.

⁷¹ Hasonlóan érvel, bár a vendégmunkás szót természetesen nem használja *Farkas Pál*: Az amerikai kivándorlás. Bp. 1907. 15–18. Amellett is érvel, hogy a kivándorlás a modernizálódás, a fejlődés jele és következménye.

⁷² *Pálvölgyi B.*: A kivándorlás ellenőrzésének lehetőségeit keresve i. m. 29–30.

⁷³ Bővebben lásd *Bencsik Péter*: A kivándorlás és a magyar állampolgárság, 1948–1978. Századok 156. (2022) 811–834.

aki besorozott újoncként, vagy szolgálat közbeni szabadsága idején vándorolt ki, esetleg tartalékosként úgy, hogy már behívót kapott, azt amerikai állampolgársága ellenére is megbüntethették visszavándorlása esetén.⁷⁴ Mivel az európai államokkal szemben az Egyesült Államokban nem volt kötelező katonai szolgálat, sok hadköteles korú fiatal férfi kifejezetten a védkötelezettségtől menekülve indult el a tengeren túlra. A visszavándorlók jelentős része nem is kérte visszahonosítását, inkább ragaszkodott amerikai állampolgárságához.⁷⁵ Az Egyesült Államokkal kötött szerződés ellenére a magyar hatóságok gyakran jogellenesen zaklatták védkötelezettség elmulasztása miatt az amerikai állampolgárként visszatért személyeket. Washingtoni tiltakozások hatására ezt a belügyminiszter megtiltotta, de természetesen csak akkor, ha az új állampolgárság megszerzését – hitelt érdemlő módon – bizonyította a visszavándorló. Perczel Dezső belügyminiszter a rendelet szövegében elismerte, hogy alapvetően külső kényszer hatására cselekedett, s kifejezte ezzel kapcsolatos ellenérzéseit: „részemről teljesen méltányoltam a közigazgatási hatóságok által e téren eddig kifejtett szigort és buzgóságot, sőt azt indokoltnak is kell tartanom”.⁷⁶

A helyi közigazgatási vezetők kezdettől fogva úgy vélték, hogy a kivándorlók egyik fő motivációja a katonáskodás előli menekülés volt,⁷⁷ de egy kivándorló szavai szerint azért is érdemes megszerezni az amerikai állampolgárságot, „mert akkor idehaza nem parancsol neki senki”.⁷⁸ Ahogy nőtt a hadköteles távozók száma, a politikai és katonai elit egyre inkább aggódni kezdett. A megoldást nagyban megnehezítette, hogy a határt átlépő utasoktól a külföldi hatóságok többnyire nem kértek útlevelet, sem hadmentességi igazolást. Ez a dualista birodalom mindkét felére vonatkozott: a magyar kivándorlókat már Ausztriában sem ellenőrizték kötelező jelleggel. Nemcsak a nyugati világra jellemző általános útlevélmentesség miatt, hanem azért sem, mert az osztrák–magyar határ a Monarchia belső határa volt, ahol egyébként még vámellenőrzést sem végeztek. A magyar kivándorlók útlevelét az osztrák hatóságok egyetlen helyen, Oderbergben ellenőrizték, de erre a német–osztrák határon került sor, nem a magyar–osztrák belső határon. Ennek híre gyorsan elterjedt, s az útlevél nélküli kivándorlók könnyűszerrel el tudták kerülni Oderberget.⁷⁹

⁷⁴ 1871. évi XLIII. tc.

⁷⁵ *Pálvölgyi B.*: A kivándorlás ellenőrzésének lehetőségeit keresve i. m. 26–27.

⁷⁶ 28.933/1898. BM. körrendelet. MRT 1898. I. 562–564.

⁷⁷ SVD I. 76., 85. Sáros, illetve Zemplén megye jelentései 1881-ből.

⁷⁸ *Tönelli S.*: Ultonia i. m. 132.

⁷⁹ A Balkánról is kiépült egy alternatív, Svájcra át irányuló útvonal. – *Brunnbauer, U.*: Globalizing Southeastern Europe i. m. 180–181.

A védkötelezettség szabályainak kijátszását csak az osztrák és a magyar hatóságok szoros együttműködésével lehetett (volna) meggátolni. 1901-ben elindultak ugyan az erre vonatkozó tárgyalások, de rendkívül vontatottan haladtak. Ausztria 1900-tól írta elő, hogy az 50 évnél fiatalabb férfiktól az engedélyezett hajóstársaságok kérjenek hadkötelezettségi igazolást. Az osztrák kormány ezután kereste meg a magyar felet, hogy ezt a szabályt kiterjeszthetik-e a magyar állampolgárokra is. A magyar fél ehhez hozzájárult – hamarosan már nemcsak az Ausztriában hajójegyet vásárlók, hanem az ott elfogott illegális (útlevél nélküli) kivándorlók esetében is, de csak a 17 és 36 év közötti életkorban. Ausztria éveken át ragaszkodott a magasabb korhatárhoz, de végül engedett. A megállapodás természetesen vonatkozott volna a Magyarországon át kivándorolni szándékozó osztrákokra is. A magyar félnek azonban közjogi aggályai voltak, emellett attól tartott, hogy indokolatlan zaklatás érheti az állampolgárait. A tárgyalásba – a két német hajóvállalat miatt – a német kormány is bekapcsolódott, és hajlandónak mutatkozott előírni a HAPAG és a Lloyd számára, hogy ne engedjenek magyar utasokat hajóra szállni útlevél (vagyis védkötelezettségi engedély) nélkül. Viszont feltételül szabták, hogy Bécs és Budapest is egyezzen meg egymással. Erre 1908 végén került sor: a megfelelő igazolás nélküli magyar kivándorlókat mindkét fél feltartóztathatta és visszafordíthatta (de más eljárást nem folytathatott le ellenük).⁸⁰ A megállapodás további öt évig nem lépett hatályba, az utolsó akadályok elhárulása után ezt csak 1914 elején öntötték jogi formába. Ezek alapján az osztrák állampolgárok ellenőrzését a magyar szervek végezheték el, a magyar állampolgárok ellenőrzésére pedig az osztrák hatóságok a Monarchia *külső* határain voltak jogosultak. Bő két évtizede még amellet érveltem, hogy ez az ellenőrzés a *belső* (tehát a magyar–osztrák) határ mentén zajlott, de a levéltári források ismételt vizsgálata után meggyőződtem arról, hogy ez tévedés.⁸¹ Ha nem is a Monarchián belül, de mindenesetre olyan határszakaszokon indult el kötelező, bár szelektív (a 17–36 év közötti férfiakra kiterjedő) útlevél-ellenőrzés, ahol erre 1865 óta nem volt szükség (például az osztrák–bajor határszakaszon). Ez az intézkedés talán hatékonyabban gátolta volna az engedély nélküli kivándorlást az eddigi próbálkozásoknál, de túl későn léptették életbe. 1914 elején mindenesetre útlevél-ellenőrző állomások létesültek Ausztria nyugati határai mentén. Sándor János magyar belügyminiszter 1916-ban úgy vélte, hogy – majd a háború után – ennél sokkal

⁸⁰ MNL OL K 150-1910-V-20-22489. (3609. cs.)

⁸¹ 336/1914. ME. rendelet és 27.573/1914. BM. körrendelet. MRT 1914. I. 21–23., 98–99. A rendelet szövege a korabeli helyi hatóságokat is megtévesztette. Szepes vármegye alispánja feliratában rákérdezett, hogy nem került-e sajtóhiba a szövegbe, de a minisztérium válasza egyértelműsíti, hogy valóban a külső határokon kell csak ellenőrzést végezni. Vö. MNL OL K 150-1914-V-20-4197, 34614/1914. BM. (3609. cs.)

radikálisabb intézkedésekkel lehet csak ténylegesen lezárni a birodalom határait. Elsősorban úgy, hogy minden szomszédos állam hasonló szigorot alkalmaz. Erre azonban maga is csekély esélyt látott.⁸²

A ki- és visszavándorlás globális hatásai Magyarországra

Ismert, hogy a migrációra elsősorban a fiatalabb, képzettebb, de legalábbis a vállalkozókedvű népesség szánja el magát, és hogy eleinte a férfiak jelentősen felülreprezentáltak benne. Ezt alátámasztja a korabeli hazai statisztika is: a kivándorlók kétharmada férfi, több, mint fele pedig 30 év alatti volt.⁸³ Ily módon a nemek közötti létszámegegyensúly felborult,⁸⁴ a távozók pedig gyakran jelentős őrthagytak maguk után: „Nem a koldus, nem a tehetetlen, nem a munkaképtelen és beteg része a népnek megy kifelé, hanem a legszorgalmasabb, a munkabíró és a vagyonosabb elemek [...] a tehetős része kivándorol, a tehetetlen pedig itt marad és elégedetlenkedik.”⁸⁵

A századforduló magyar kivándorlása azonban nem csak negatív hatásokkal járt. Egyrészt a kivándorlók gyakran jelentős összegeket küldtek haza, másrészt egy bizonyos összeg megspórolása után vissza is tértek, rendezték adósságaikat, új földet vettek, modernebb házat építettek.⁸⁶ Amerikában sokan megtapasztalták a szabadság légkörét, a társadalmi és akár a politikai önszerveződést. Ambrózy Lajos magyar diplomata 1909 elején ezt írta Hengelmüller László washingtoni osztrák–magyar nagykövetnek: „Amerikában a demokratikus egyenlőségnek [...] légköre valóban fennáll. A magyar pedig mohón szívja ezt a levegőt. [...] Boldog, hogy senki előtt nem kell levennie a kalapját, elfelejti a magyar udvariassági frazeológiát. A tekintetes, nagyságos, méltóságos szavak és fogalmak többé nem léteznek a számára. [...] De a legjobban az egyleti életet élvezi. Elnökké, alelnökké, pénztáros-sá, jegyzővé választják, s akkor kiélheti beszédvágyát. [...] A magyar atavisztikus vonzalma a self-government iránt [az] amerikai életben teljes és igazolt kielégítésre

⁸² *Zabna, T.*: The Great Departure i. m. 57., 60.

⁸³ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása i. m. Általános jelentés, 19–21., 23–24.

⁸⁴ Sáros, Szepes, Zemplén, Abaúj és Ung megyében 1000 férfira már több, mint 1100 nő jutott. A századfordulótól az országos átlag is növekedni kezdett (1900-ban 1009, 1910-ben már 1015 nő jutott 1000 férfira). – *Puskás J.*: Kivándorló magyarok i. m. 109–110. Mivel eleinte jóval több nem magyar vándorolt ki, módosult az ország nemzetiségi összetétele is, de ebben a folyamatban más tényezők is szerepet játszottak. – Uo. 113–116.

⁸⁵ Adolf Lendl 1903-as országgyűlési felszólalását idézi: „Valahol túl, meseországban...” i. m. I. 45–46. Hasonló véleményt fogalmazott meg a puchói főbíró 1902-ben. Idézi: SVD I. 207.

⁸⁶ A földvásárlás ugyanakkor nem módosította a hazai birtokszerkezetet, „az »amerikások« földvásárlásaiban tipikusabb volt [a] parcellabirtok-szerzés egymástól”, tehát rokontól, ismerőstől, az újonnan kivándorlóktól, vagy a végleg Amerikában maradóktól. – *Puskás J.*: Kivándorló magyarok i. m. 116–124. (Idézet: 122.)

talál.” A visszatérők politikai öntudatosulása aztán szélesebb körben hathatott. Ugyanakkor az Amerikából hozott pénz a hazai adórendszer és elmaradottság miatt gyakran elfogyott, s ilyenkor a visszavándorlók újonnan kivándoroltak.⁸⁷ Összességében kijelenthető, hogy a jobb képességű személyek hagyták el az országot, bár végleges távozásuk gyakran csak a sokadik „kivándorlásuk” során következett be. Egy Kanadából átmenetileg visszatért ruszin kivándorló így fogalmazta meg, hogy otthon hogyan fogadták korábbi falubelijeit: „Egyszerűen nem bírták felfogni, hogy a tengeren túl van egy szabad ország, ahol nincsenek földesurak, ahol szinte ingyen lehet földhöz jutni.”⁸⁸ Idehaza viszont a földek megdrágultak, többek között azért, mert a pénzes visszavándorlók által támasztott kereslet – valamint a spekuláció – felverte az árakat.⁸⁹ Ez viszont másokat is kivándorlásra kényszerített, hiszen több pénzre volt szükségük ahhoz, hogy növeljék földterületüket. De akár önmagában a hazaküldött pénz is ösztönözte a kivándorlást, hiszen lehetővé tette további családtagok útra kelését – főleg akkor, ha az itthoni gazdasági körülmények meggátolták a pénz befektetését.⁹⁰ A kutatók szerint a legtöbb visszavándorló újra a mezőgazdaságba kapcsolódott be, az amerikai iparban szerzett tapasztalatait tehát alig tudta hasznosítani. Nagy részük túl kevés pénzt hozott haza ahhoz, hogy intenzívebb árutermelő gazdálkodásra térjen át. Sokakra igaz az az állítás is, hogy idehaza „[e]lpárolgott belőlük a forradalmi szellem”, habár egy részük részt vett az 1918–1919-es forradalmakban.⁹¹

A visszavándorlókat a magyar hatóságok gyakran veszélyes felforgatókként kezelték, különösen, ha a nemzetiségi jogok kiterjesztéséért is küzdöttek. A szlovákokat a pánszláv mozgalom erősödése miatt is megfigyelték, Amerikában is. Különösen az *Amerikánsko Slovenskie Noviny* szerkesztőségének tevékenysége került a magyar hatóságok figyelmébe. A lap magyarországi terjesztését igyekeztek megakadályozni, valamint a magyar kormány támogatta az Amerikában megjelenő lojális hangú szlovák újságokat.⁹² A visszavándorló szlovákok eleinte politikailag passzívak maradtak. Ez a helyzet 1905 után változott meg, ettől kezdve egyre öntudatosabbá váltak, s ez aggasztotta a magyar kormányzatot. Különösen azért, mert a szlovák nemzeti mozgalom már a Felvidék keleti részén is megerősödött.⁹³

⁸⁷ „Valahol túl, meseországban...” i. m. II. 336–338. (Idézet: 336–337.)

⁸⁸ *Pollack, M.*: Az amerikai császár i. m. 193–196. (Idézet: 193.)

⁸⁹ *Farkas P.*: Az amerikai kivándorlás i. m. 38–39.; *Tonelli, S.*: Ultonia i. m. 127.; SVD I. 302.

⁹⁰ *Neményi Bertalan*: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. Bp. 1911. 49–50. Lásd még a szerző teljes (összességében negatív) értékelését a kivándorlás hatásairól. – Uo. 41–105.

⁹¹ *Puskás J.*: Kivándorló magyarok i. m. 122–128. (Idézet: 128.)

⁹² SVD I. 131, 157, 177, 184–193. A századforduló után már a „cseh–tót egység” veszélyét is felmérték, lásd uo. 223–237., 326. A témáról lásd még *Monika Glettler*: The Hungarian Government Position on Slovak Emigration, 1885–1914. In: *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe, 1880–1940*. Ed. Julianna Puskás. Bp. 1990. 108–110.

⁹³ *Ladislav Tájtač*: Slovak Emigration. Causes and Consequences. In: *Overseas Migration* i. m. 85–86.

A magyar kormányon belül már korábban megjelentek olyan hangok, amelyek a nemzetiségek kivándorlását üdvösnek tartották. Közéjük tartozott Klebelsberg Kunó, aki 1902-ben így vélekedett: „A magyarok kivándorlását főleg gazdasági eszközökkel meg kell akadályozni [...] A nem magyar ajkúak kivándorlása elé ellenben nem kellene akadályokat gördíteni, a visszavándorlásukat sem kellene elősegíteni”.⁹⁴ Klebelsberg javaslatának a kivándorlásra vonatkozó része nem vált hivatalos kormányzati politikává – a jogszabályokban és a levéltári források alapján a gyakorlatban sem lehet kimutatni ilyen nemzeti alapú szelektálási törekvést, bár javaslatok szintjén később is felmerült a kérdés.⁹⁵ A visszavándorlás esetén azonban részben igen. Bár az úgynevezett „Amerikai akció” keretében a kormány igyekezett elősegíteni a hazához fűződő kapcsolatok megőrzését a magyar és a nemzetiségi lakosság számára egyaránt, de eltérő hangsúlyokkal. Előbbiek esetén a visszatérés, de legalább a magyar identitás megőrzése volt a cél, utóbbiak esetében viszont a „pánszláv” eszmék semlegesítése. Széll Kálmán kijelentette, hogy „a hazafias érzelmeiben kint megromlott szlávsnak a Felvidékre való visszaözönlése” nem kívánatos, de azt is látta, hogy ezen elemek „visszatérését meg nem akadályozhatjuk”.⁹⁶ Nyugati történészek ennek ellenére – Klebelsbergre hivatkozva – tévesen ma is azt állítják, hogy Magyarország bátorította kisebbségeinek kivándorlását, miközben a magyarok távozását akadályozta.⁹⁷ Témánk szempontjából nem jelentéktelen az sem, hogy az „Amerikai akció” alapvetően sértette az Egyesült Államok érdekeit, ezért a magyar kormány a lehető legnagyobb titokban kívánta azt lebonyolítani.⁹⁸

Összegzés

A hosszú 19. század utolsó évtizedeiben zajló globalizációs hullám Európa és a világ nagy részén megszüntette az útlevelek kötelező használatát és zömmel az ellenőrzését is. Az emberek áramlása a határokon keresztül jelentősen növekedni kezdett. A ma turizmusnak nevezett utazásokat azonban ekkoriban csak a szűk elit vette igénybe. A növekvő mobilitás jelentős része munkavállalási célú

⁹⁴ MNL OL K 26-1903-XVI-79. Idézi: SVD I. 209–210.; „Valahol túl, meseországban...” i. m. II. 285.

⁹⁵ MNL OL K 26-1905-XVI-1450. – Itt ugyan olvasható az a javaslat, hogy a magyarajkú vidékeken a kereseti lehetőségek javításával csökkenteni kell a kivándorlást (valamint a már kint élőket ösztönözni kell a hazatérésre), de valódi intézkedésekre Pató Pál országában nem került sor.

⁹⁶ MNL OL K 26-1903-XVI-79. Idézi: „Valahol túl, meseországban...” i. m. II. 288.

⁹⁷ *Zabva, T.*: The Great Departure i. m. 30.; *Steidl, A.*: On Many Routes i. m. 111–112. – Ezt mindketten kizárólag Klebelsberg idézett memorandumával támasztják alá.

⁹⁸ *Gletler, M.*: The Hungarian Government Position i. m. 112–114. Az Amerikai akcióról bővebben lásd „Valahol túl, meseországban...” i. m. II. 261–333.; *Kristina Evans Poznan*: Migrant Nation-Builders: The Development of Austria-Hungary’s National Projects in the United States, 1880s–1920s. PhD Dissertation (College of William & Mary). Williamsburg 2018. 73–85.

migráció volt. Európán belül is létezett gazdasági vándorlás, de a tengerentúlra, elsősorban az Egyesült Államokba tartók tömege ezt jócskán felülmúlta.

A tízmilliós nagyságrendű migráció komoly változásokat kényszerített ki világszerte. Az Egyesült Államok folyamatosan korlátozta és szabályozta a bevándorlást, s előírásait hamarosan az európai államok és kikötők hatóságai is alkalmazni kezdték. Az Amerikában nemkívánatos elemek kiutazását – sőt átutazóként való belépését is – korlátozni kezdték egyes államok. A nemzetközi migráció a kibocsátó országokban katonaiállítási, demográfiai, munkaerőpiaci és más okokból szintén nagy figyelmet kapott. A nemzetállamok nem nézték jó szemmel az emberveszteséget, ezért igyekeztek korlátok közé szorítani, illetve ellenőrizni a kivándorlást. Ennek következtében a világméretű migráció a bevándorlási célpontok, a kibocsátó államok, sőt a tranzitországok vezetését is arra kényszerítette, hogy egyre jelentősebb ellenőrzéseket végezzenek az országhatárok mentén. Az általános útlevelementesség ellenére a migrációban résztvevőket rendszeresen ellenőrizni próbálták, még hozzá az országhatárokon és a kikötőkben, Európában és Amerikában egyaránt. A népesség „átkarolása”⁹⁹ tehát fokozódott. A globalizáció ellenére, sőt éppen annak hatásai miatt, a nemzetállamok egyre jobban kontrollálni akarták felségterületüket, s különösen annak határain kényszerültek a kontroll fokozására. Vagyis a globalizáció – bár eleinte valóban légiesítette a határokat – territorializálódást¹⁰⁰ is okozott: a határok, illetve a közjük zárt terület feletti ellenőrzés növekedett. Más tekintetben viszont a nemzeti horizont kitágulását tapasztaljuk. A diaszpóra létrejötte rákényszerítette a nemzetállamot, hogy az óceánon túli körülményekkel foglalkozzon, fokozza diplomáciai aktivitását, saját felségterületén kívül is igyekezzen érvényesíteni nemzeti érdekeit. Az emigránsoknak az anyaországra gyakorolt hatása sem volt elhanyagolható jelenség.¹⁰¹

A globalizáció hatására időnként szembe kerültek egymással a nemzetközi és a hazai elvárások és a gyakorlat. Ez komoly ellentmondást eredményezett a magyar útlevel- és állampolgársági jogban, amelyek közül főleg az előbbi okozott problémákat. Csaknem világszerte elterjedt, hogy a határok átlépéséhez nem szükséges az útlevel. Ezt rögzítette az 1903. évi magyar útleveletörvény is, miközben a vele egyidőben keletkezett kivándorlási törvény előírta, hogy az emigránsoknak kötelező az útlevel használata. Az ellentmondás feloldhatatlan volt, és tág teret nyitott az illegális kivándorlás számára. Globális elvárás volt a mozgásszabadság elismerése, ugyanakkor a kivándorlóakra leselkedő veszélyek, valamint a nemzeti és

⁹⁹ *Torpey, J.:* The Invention of the Passport i. m. 6–15.

¹⁰⁰ *Charles S. Maier:* Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era. *The American Historical Review* 105. (2000) 808., 814–822.; *Bencsik Péter:* Territorializálódás és globalizáció. *Historiográfiai áttekintés.* *Korall* 22. (2021) 85. sz. 5–25.

¹⁰¹ *Brunnbauer, U.:* Globalizing Southeastern Europe i. m. 191–194.

állami érdekek sérelme kikényszerítette a folyamat szabályozását és ellenőrzését. Maga a kivándorlás fogalma is mást jelentett világszerte, mint Magyarországon. Az Egyesült Államok végleges letelepedést és amerikanizálódást követelt volna meg a bevándorlóktól, míg a magyar szabályozás inkább ideiglenes távozást, egyfajta vendégmunkás-mozgalmat látott a kivándorlásban. Ez elkerülhetetlenül konfliktust okozott a két ország között, főleg akkor, amikor Magyarország az Egyesült Államok területén is igyekezett befolyást gyakorolni a magyar (továbbá a szlovák, a ruszin stb.) közösségekre. Mint láttuk, az Egyesült Államokkal kötött állampolgársági szerződés is ellentétben állt a magyar állampolgársági joggal.

A sokmillió transzatlanti migráció jelentős üzletet jelentett a hajóscégek számára, akiknek érdekében állt, hogy fokozzák a kivándorlást Európa államaiból. Nem meglepő tehát, hogy szembekerültek a kibocsátó államokkal, amelyek a jelentős munkaerő- és haderővesztés miatt inkább fékezni szerették volna a folyamatot. Magyarország elsősorban kibocsátó államként kapcsolódott be a globális migrációba. Az 1890-től egyre élénkülő kivándorlási hullám fokozódó aggodalmakat és számos új szabályozást eredményezett. A folyamat állami felügyelet alá vonása azonban kudarcba fulladt. Az ügynökök elleni harc vereséggel zárult, a migrációs útvonal Fiume felé terelése sikertelen lett, s miközben a kivándorlás tovább fokozódott, az ország vitába került az Egyesült Államokkal és Németországgal is.

Magyarország presztízse, nemzetközi megítélése korszakunkban jelentős mértékben csökkent. Ennek okaként többnyire a nemzetiségi politikával kapcsolatos bírálatokat, az „erőszakos magyarosítást” szokták emlegetni a kutatók. Emellett feltehetően a kivándorlás körüli problémák is hozzájárultak ehhez, ami részben a magyar kormány felelőssége volt – a legjóindulatúbb megközelítés is az, hogy a politikai vezetés nem látott túl a Kárpátokon –, de a presztízsvesztés részben egy, üzleti érdekeken alapuló, tudatos lejárató kampány eredményének tekinthető. A kivándorlás miatt eleve rosszabb megítélésű Magyarországról a nyugati közvélemény könnyebben fogadta el hitelesnek az időnként túlzásokba bocsátkozó nemzetiségi alapú bírálatokat is.¹⁰² A nemzetiségi és a kivándorlási kérdésben Magyarországgal szemben megfogalmazott bírálatok össze is kapcsolódtak egymással, sőt ugyanezek a vádak a legújabb nemzetközi szakirodalomban is megjelennek. Szerencsére eredetibb értelmezés is született, amely szerint a 19. századi migráció és az amerikai emigránsok erőteljes nacionalizmusa fontos szerepet játszott Ausztria–Magyarország felbomlásában.¹⁰³

¹⁰² Erről lásd például SVD I. 334–337.

¹⁰³ *Poznan, K. E.*: Migrant Nation-Builders i. m. 140–165.

A kivándorlás állami felügyelet alá vonása tehát kudarcba fulladt. A globális folyamatok hatásait a magyar kormányzati lépések nem tudták ellensúlyozni. Több esetben úgy látszik, Budapest nem ismerte fel intézkedéseinek nemzetközi következményeit. Teljes kudarcról azonban mégsem beszélhetünk. Összevetve a magyar helyzetet a galíciai emigránsok megpróbáltatásaival, megállapíthatjuk, hogy a magyar állam jelentős figyelmet fordított a kivándorlók kifosztásának, becsapásának, nyomorba taszításának megakadályozására, és ebben nem csekély eredményeket ért el, miközben – ezzel párhuzamosan – súlyos diplomáciai konfliktusokba bonyolódott.

INTERNATIONAL MIGRATION AND HUNGARY DURING THE
NINETEENTH-CENTURY WAVE OF GLOBALIZATION

By Péter Bencsik

SUMMARY

After 1860, passport-free travel networks emerged over major parts of the world, to which Hungary was also attached following the 1867 Compromise. The construction of the railway network resulted in hugely increased spatial mobility both inside the national borders and outside them. In this first wave of globalization international migration was given great impetus. Its most important element was Transatlantic migration, that led people from Europe to America. As a result of both external and domestic factors, migration from Hungary greatly increased after 1890. The study examines the ways in which these external factors – such as the efforts of the shipping companies to increase their profit, the fierce competition in Transatlantic shipping, or the migration policies of the US – influenced the regulation of Hungarian migration, and the impact of global migration on Hungary in general.